

Тетяна Андрущенко

РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНИХ ДЕРЖАВ У ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ КОНФЛІКТАХ

Аналізується роль національних держав у розв'язанні локальних і регіональних цивілізаційних конфліктів; автор стверджує, що вирішення міжнародних конфліктів, а відтак і основний зміст радикальних суспільних перетворень, повинні полягати в тому, щоб новостворена національна держава увійшла в русло загальноцивілізованого розвитку та органічно включилася в систему економічних і політичних взаємозв'язків глобального суспільства, не втрачаючи при цьому власної неповторності.

Ключові поняття: людина, суспільство, культура, цивілізація, держава, цінності.

T. Andrushchenko. The role of national states in civilizational conflict. The role of national states in solving local and regional civilizational conflicts is being analyzed; author argues that the resolution of international conflicts, and thus the essence of radical social transformations must be to be to the newly created nation state came into the mainstream whole civilized development and organically joined the system of economic and political relationships of the global society, without losing its own uniqueness.

Keywords: people, society, culture, civilization, the state, values.

До важливих факторів успішної політичної модернізації, збереження міжцивілізаційного балансу належить ефективне функціонування національної держави, місце та значення якої постійно переосмислюється науковцями, трансформується в умовах глобального світового порядку. В системі локальних цивілізацій національна держава виступає як частковий вияв конкретних цивілізацій.

Сама ідея національної держави в політико-філософських концепціях виникає як доповнення до ідеї правової держави. Захищаючи територіальну єдність і політичну цілісність, національна держава водночас захищає інтереси приватної особи, її політичні й економічні права та свободи. Як слушно підкреслює польський політолог Т. Жиро, народ і національна держава належать до реалій сучасності, тому й усі новітні концепції політичного розвитку повинні враховувати такі історичні факти. В рамках національної держави виникають і неухильно розвиваються цінності громадянського суспільства, національної політичної культури. Національність дає людям спільну ідентичність, яка дозволяє їм сприймати себе як тих, хто гуртом формує свій світ [1, с. 43]. Національна держава не обмежується лише певною територією й населенням. Це складне поняття, наповнене ціннісним і цивілізаційним змістом, що включає історичну пам'ять, національну політичну культуру, норми поведінки та мислення консолідованої спільноти людей. Саме національна держава знаменує вихід народу на арену світової історії, його здатність до творення загальнозначущого у глобальному політичному процесі.

У вітчизняній політичній науці сформувалася думка про те, що в контексті основних тенденцій глобалізації та забезпечення сталого розвитку за національною державою зберігаються центральні позиції й переваги у вирішенні таких завдань, як: національна безпека, включаючи боротьбу з міжнародним тероризмом, транскордонною злочинністю; надання соціальних послуг; регулювання ринку; контроль над видобутком природних ресурсів; регулювання міграційних потоків; розв'язання міжетнічних суперечностей тощо. На відміну від ізоляціонізму та наступального інтервенціонізму, адекватною реакцією національних держав на виклики глобалізації є їх активна участь у регіональному й глобальному інтеграційному процесах, стверджує дослідниця І. Алексеєнко. Єдиною ж можливістю зберегти власну роль і позиції у світовій політиці є створення урядами суверенних держав транснаціонального світопорядку в умовах активізації інтеграційних процесів, що посилюють прозорість кордонів, формування глобальної системи фінансів і економіки, активної участі у міжнародному співробітництві [2].

Таке ж важливе значення надає національним державам Генрі Кісінджер, який вважає, що після кінця біполярного світу, на місце якого приходять мультиполярна міжнародна система, центром міжнародної політики знову стануть нації. Перед обличчям безлічі центрів сили (США, Європа, Росія, Китай, Індія і т. д.) та при відсутності потужного ідеологічного конфлікту двох головних силових блоків, міжнародна система буде, можливо, визначатися, з одного боку, «дробленням», з іншого – глобалізацією. Але, схоже, Кісінджер не врахував найважливішого нового фактора – впливу воєнничого ісламізму й нового виду воєн – терористичних, яким стара система окремих держав навряд чи може протистояти. Адже на ХХ століття теж покладалися надії, що це буде час спокою та миру. Прийдешня епоха може виявитися не часом національних держав, а саме часом цивілізаційних конфліктів [3].

Сучасний процес «розмивання» суверенітету національної держави не може не позначитися на змісті світового порядку, для якого національна держава була опорою більше двохсот років. З одного боку, інтернаціоналізація

політичного та економічного життя унеможлиблює ефективне демократичне управління в межах кордонів окремої держави. З іншого боку, росте розчарування громадян у можливостях традиційних демократичних систем, що не забезпечують необхідне представництво й захист інтересів локальних спільнот у масштабі держави та цивілізації. Отже, глобалізація, поширюючи демократичний спосіб життя на весь світ, пред'являє нові вимоги до самої національної держави та в результаті змінює її.

Оскільки після другої світової війни на зміну традиційній територіальній імперії прийшов «новий транснаціональний імперіалізм», усе більшого значення набувають націоналістичні рухи в різних країнах, котрі спираються на власний «культурний націоналізм», що випливає з «місцевих інтересів», і призводить до культурного утвердження, незалежності та відродження різних народів (як це видно з прикладів Китаю, ісламських країн, Сінгапуру, Японії, Австралії та ін.).

З позицій національної ідентичності з'являється можливість говорити про феномен «індигенізації другого покоління» (термін Р. Дора), коли у тій чи іншій країні з'являється покоління націоналістів, що спочатку були маргіналізовані (вестернізовані), а потім повернулися до власної культури (Мухамед Алі Джина, Гаррі Лі, Соломон Бандаранаїке) [4, с. 135]. Саме націологічне бачення призводить до аргументованої критики вченим лідерів тих незахідних країн, котрі «бундючно вважають, що можуть кардинально перекроїти культуру своїх країн» і витворюють згубний для людини, нації та держави феномен «культурної шизофренії» [там само, с. 119, 149–162, 237].

Хоча ще до виникнення теорії «зіткнення цивілізацій», а саме в 1977 р., американські вчені дійшли висновку, що етнічні відмінності є одним з найважливіших джерел масштабних конфліктів усередині держав і що вони часто є основною причиною війн. Про зростаючий тиск політизованих етнічних домагань з їх можливими легітимацийними та делегітимацийними наслідками для будь-якого суспільства й політичного режиму попереджав і Дж. Ротшильд. Його послідовник А.П. Брасс взагалі вважає, що етнічність і націоналізм, міжетнічні й сепаратист-

ські рухи стали головною силою, яка формує сучасний світ, структуру та стабільність сучасних держав [5, с. 5]. Аналогічної точки зору дотримується й українська дослідниця О. Кривицька. Вона припускає, що «етнічний фактор не лише не втратить своєї ролі в суспільному житті народів, а, навпаки, перетворившись на засіб політичної боротьби, посилить своє значення» [6, с. 47].

Дуже важливим методологічним зауваженням до цивілізаційного підходу є те, що етнічність, як фактор конфліктів, повинна б була з часом нівелюватися на тлі зростання глобальних цивілізаційних розколів. Проте класифікація держав, яка запропонована С. Хантінгтоном у межах цивілізаційної парадигми, дає пояснення варіативності значення етнічних і культурних розбіжностей, що демонструють сучасні країни.

Згідно з його версією, у роки «холодної війни» країни спілкувалися з наддержавами як союзники, сателіти, залежні, нейтральні й неприєднанні держави. Після закінчення «холодної війни» держави встановлюють зв'язок з цивілізаціями як країни-члени (member states), серцевинні держави (core states), самотні (lone states), «розколоті» (cleft states) і «розірвані» (torn states) країни.

Країна-член повністю ідентифікує себе з однією цивілізацією (наприклад, Єгипет – з ісламською цивілізацією, Італія – із західноєвропейською) [4, с. 202]. Цивілізація може включати в себе людей, які хоча і беруть участь в ній, але живуть у державах, де переважають члени іншої цивілізації.

У цивілізації завжди є одне або кілька місць, які її члени вважають основним джерелом (або джерелами) культури даної цивілізації. Ці джерела часто розміщені всередині *серцевинної держави* (або декількох серцевинних держав) даної цивілізації. Кількість серцевинних держав, їхня роль змінюються від цивілізації до цивілізації та в часі. С. Хантінгтон вважає, що православна (російська) цивілізація має домінуючу державу, інші держави-члени, а також пов'язаних з цією цивілізацією людей, котрі проживають у країнах, де переважає населення іншої цивілізації («близьке зарубіжжя» Росії) [там само, с. 202].

На Заході історично завжди було по кілька серцевинних держав. На сьогодні нараховують два ядра: Сполучені Штати Америки та франко-германське в Європі. Великобританію вважають додатковим центром. У Латинській Америці, Африці, ісламських країнах, в рамках підходу, що досліджується, серцевинних держав немає. Частково це пояснюється імперіалістичною політикою західних держав, що поділили між собою Латинську Америку, Африку, Близький і Середній Схід.

Згідно з більш пізньою класифікацією С. Хантінгтона, що була запропонована ним із врахуванням потужності держав у рамках цивілізаційного поділу, єдиною наддержавою залишаються США. Далі йдуть найважливіші регіональні держави – кожна з них відіграє домінуючу роль у своєму регіоні. Потім – група країн, які С. Хантінгтон називає другорядною регіональною силою. До них належать: Великобританія відносно Німеччини та Франції в Європі, Україна відносно Росії, Японія та В'єтнам відносно Китаю, Пакистан відносно Індії, Австралія відносно Індонезії, Саудівська Аравія відносно Ірану, Єгипет відносно Ізраїлю й Аргентина відносно Бразилії. Нарешті, четвертий рівень – це країни, які не увійшли до перших трьох груп [7].

Такі країни часто можуть набувати ознак самотньої країни, або держави-одинака. У *самотньої країни* відсутня культурна спільність з іншими суспільствами. Прикладом такої держави є Японія. Ніхто не ділить з нею її неординарну культуру, навіть японські емігранти в інших країнах, які нечисленні й не піддаються асиміляції (прикладом є японо-американці) [4, с. 205].

Майже всі країни внутрішньо різномірні й мають дві чи більше етнічних, расових і релігійних спільнот. Чимало країн поділені настільки, що відмінності й конфлікти між цими угрупованнями відіграють значну роль у політиці цих держав. Якщо відмінності надто великі, вони можуть спричинити масове насильство та загрожувати існуванню країни. Така загроза і рухи за автономію або відділення виникають тоді, коли культурні відмінності співпадають з географією розселення. Якщо культура та географія не

співпадають, збіг може бути досягнутий шляхом геноциду або вимушеної міграції.

Країни з особливими культурними групами, які належать до тієї ж самої цивілізації, можуть перетворюватися на глибоко розрізнені з реальною (Чехословаччина) або можливою сецесією (Канада). Однак імовірність з'явлення глибоких розколів вища у «розколотих» країнах, де значні групи населення належать до різних цивілізацій. Розділення, що супроводжують їхню напруженість, виникають, коли більше угруповання, що належить до однієї і тієї ж цивілізації, намагається перетворити державу на власний політичний інструмент, а свою мову, релігію та символи – на державні. Подібні спроби здійснювали індуси, сингальці й мусульмани в Індії, Шрі-Ланці та Малайзії [там само, с. 207].

У «розколотій» країні основні групи, що належать до двох або більше цивілізацій, немов заявляють: «Ми різні народи і належимо до різних місць». Сили відштовхування розколюють їх на частини, їх притягають до цивілізаційних магнітів інших суспільств. «Розірвана» країна, навпаки, має одну пануючу культуру, яка співвідносить її з однією цивілізацією, але її лідери прагнуть до іншої цивілізації. Вони, немов би говорять: «Ми – один народ, і всі разом належимо до одного місця, але ми хочемо це місце змінити». На відміну від людей із «розколених» країн, люди з «розірваних» погоджуються з тим, хто вони, але не погоджуються з тим, яку цивілізацію вважати своєю [там само, с. 209].

На думку С. Хантінгтона [2, с. 243–244] і значної кількості вітчизняних дослідників, найважливішою в глобальному масштабі «розірваною країною» є Україна. Питання приналежності України до Заходу чи Сходу, основне для української історії, що зникло після перемоги комунізму, який запозичив західні цінності, щоб переробити їх та повернути проти Заходу, сьогодні знову набуває своєї актуальності та ваги. Українська еліта та суспільство розділилися на симпатиків і поборників курсу, спрямованого на перетворення України в «нормальну» західну країну. Показовим у відношенні української еліти є, за Хантінгтоном, зростання популярності ідей євразійців, які заявля-

ють про унікальну «євразійську цивілізацію». Неоевразійці, ототожнювані Хантінгтоном з «патріотичною» частиною суспільства, критикують режим за «атлантичну» зовнішню політику, підпорядкування українських стратегічних інтересів західним, скорочення військової сили, відсутність підтримки традиційних союзників і проведення економічних та політичних реформ у неукраїнському напрямі.

С. Хантінгтон стверджує: «З точки зору цивілізаційного фактора, Україна займає унікальну позицію, є свого роду містком між західним і православним світом. З точки зору глобального розподілу сили, Україна також має унікальну позицію, яка полягає у забезпеченні стабільного розподілу сили, дуже важливу роль в забезпеченні рівноваги сили в Євразії. З моєї точки зору, ці виклики є найбільш важливішими завданнями, з якими Україна зіткнеться на початку 21-го сторіччя» [17].

Проте дуже багато і для внутрішнього розвитку нашої країни, і для розвитку людства в цілому, важить, за яким саме *сценарієм* буде розгортатися взаємодія між цивілізаціями та країнами, що їх складають.

Як вважає російський прихильник цивілізаційного підходу Ю.В. Яковець, нині починається етап формування нового типу світового співтовариства загальнопланетарного масштабу, яке відрізнятиметься від нинішнього, насамперед, своєю глобальністю, оскільки найяскравішим проявом і показником суспільних процесів є, передусім, глобалізація: розширення та поглиблення соціальних зв'язків та інститутів у просторі й часі [13, с. 6–12]. На думку фахівців, саме в наш час відбувається перехід до нового історичного надциклу і до наступного покоління локальних цивілізацій. Цей перехід є дещо завуальованим: тексти сучасних цивілізацій, як і практичний досвід, зашифровані ідеологічними нашаруваннями, символами ідентичностей і суперечливими цінностями [29, с. 104].

С. Хантінгтон пропонує свою відповідь на питання, *якою буде глобальна політика в найближчому майбутньому*: всі глобальні конфлікти будуть визначатися не національними (як у ХІХ ст.) і не ідеологічними (як у ХХ ст.), а культурними факторами. Світовою політикою буде керувати конкуренція та зіткнення цивілізацій. «Починаючи з

кінця «холодної війни», – стверджує Хантінгтон, – міжнародна політика виходить зі своєї західної фази, і її центральним мотивом стає зіткнення західної і незахідної цивілізацій між собою». Сьогодні незахідні цивілізації перетворюються з об'єктів історії в її суб'єктів. З насту пом епохи цивілізацій втрачається поділ на «перший», «другий» і «третій світ». Тепер країни потрібно групувати не за ознаками їх політичних чи економічних систем, а за їхньою приналежністю до однієї культури та цивілізації. Майбутні військово-політичні блоки будуть базуватись на частіше спільному віровизнанні, ніж на економічних інтересах.

Розподіл світу на цивілізації, очевидно, до певної міри відображає реальну соціокультурну ситуацію, але цивілізаційна модель «працює» не завжди. Так, вона не в змозі пояснити розклад сил напередодні і під час нещодавньої війни в Іраку. Багато арабських політиків намагалися оголосити цю війну зіткненням ісламського світу та західної цивілізації в її американському варіанті. На ділі ж, ісламські держави не тільки не змогли надати дієвої допомоги Іраку, але і не виробили єдиної позиції, а деякі з них навіть приєдналися до очолюваної США коаліції. Усередині західної цивілізації теж не було єдності, якщо такі країни, як Великобританія, Іспанія та Польща підтримали дії американської адміністрації, то Німеччина і Франція виступили категорично проти. Зрозуміло, цивілізаційна ідентифікація відіграє в сучасному світі величезну роль, але в критичні моменти можуть вступити в дію інші чинники, які відсувають на другий план фактори цивілізаційні [8].

А на прикладі таких країн, як Данія, можна навіть говорити про «привид» зіткнення цивілізацій. Прем'єр-міністр Данії Ларс Локке Расмуссен, як Девід Кемерон і Ангела Меркель, до цих пір не визнає, що політика мультикультуралізму в його країні не вдалася. Тим не менш, все говорить про те, що він не зможе зробити вигляд, начебто нічого не відбулося протягом тривалого часу. Привид «зіткнення цивілізацій» не дає спокою не тільки Оденсе або Копенгагену, а й навіть далекій Гренландії [9].

Наукові дискусії щодо перспектив або песимістичних оцінок ролі національної держави у вирішенні цивіліза-

ційних конфліктів продовжують вітчизняні політологи І. Алексеева, І. Варзар, М. Головатий, В. Горбатенко, М. Михальченко, Л. Нагорна, Ю. Римаренко, Ф. Рудич та ін. Адже особливої актуальності згадана проблематика набуває в умовах перехідної політичної динаміки. За таких обставин для досягнення вищого рівня розвитку свободи особистості, вирішення міжнародних конфліктів основний зміст радикальних суспільних перетворень повинен полягати в тому, щоб новостворена національна держава увійшла в русло загальноцивілізованого розвитку та органічно включилася в систему економічних і політичних взаємозв'язків глобального суспільства з метою подолання соціальної кризи в засвоєнні нової інформаційної культури, не втрачаючи при цьому власної неповторності.

1. Жиро Т. Политология / Т. Жиро; пер. с польск. – Х. : Гуманитарный центр, 2006. – 428 с.

2. Алексеев І.В. Національні держави в умовах глобалізації світу (політичні і правові аспекти) : монографія. – К. ; Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2006. – 360 с.

3. Млечин В.Л. Внешняя политика ФРГ завтра? Попытка прогноза. // Мир и политика. – 2011. – № 09 (60).

4. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций и преобразование мирового порядка / Самуель Хантингтон ; [пер. с англ. Т. Велимеев, Ю. Новиков]. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.

5. Картунов О., Кремень В., Маруховська О. Жодний тип суспільства не має імунітету від етнічних домагань / О. Картунов, В. Кремень, О. Маруховська // Віче. – 1998. – № 6. – С. 3–13.

6. Кривицька О. «Етнічний антагонізм» лікується толерантністю / О. Кривицька // Віче. – 2001. – № 8. – С. 43–63.

7. Новый світовий порядок у ХХІ столітті: тенденції та європейський вимір : виступ Семюела Хантінгтона на круглому столі в Національному інституті стратегічних досліджень, 18 жовт. 1999 р. [Електронний ресурс]. / С. Хантінгтон. – 30 жовт. 1999 р. – Режим доступу : http://xyz.org.ua/strategy/hunt_world.html – Назва з екрана.

8. Халапсис А.В., Халапсис В.С. Будущее человечества: цивилизационные конфликты или переход к ноосфере? // Грані. – 2011. – № 4 (78). – С. 32–36.

9. Denmark: Another point of clash of civilizations [Електронний ресурс]. / V. Trukhachev. – 5 квітня 2011 р. – Режим доступу: <http://english.pravda.ru/world/europe/05-04-2011/117453-denmark-0/> – Назва з екрана.